

Кімге: Қазақстан Республикасының қаржы министрлігіне

Автор: «Ұлытау облысының қаржы басқармасы» ммелекеттік мекемесінің коммуналдық мүлікті басқару және жекешелендіру бөлімінің бас маманы: Ермекбай Ақтолқын Ерікқызы

Күні: 19.09.2025ж.

АНАЛИТИКАЛЫҚ ЖАЗБА

Тақырыбы: Мемлекеттік мүлікті тиімді басқару және жекешелендіру: проблемалар мен шешу жолдары

Кіріспе

Мемлекеттік мүлік – бұл мемлекеттің меншігінде болатын жылжымайтын және жылжымалы активтер, табиғи ресурстар, инфрақұрылымдық нысандар, сондай-ақ квазимемлекеттік сектордағы кәсіпорындар. Оның тиімді басқарылуы ұлттық экономиканың тұрақтылығы мен халықтың әлеуметтік жағдайын қамтамасыз етудің маңызды алғышарты болып саналады.

Қазақстанда тәуелсіздік жылдарынан бері мемлекеттік мүлікті тиімді пайдалану және оны жекешелендіру мәселесі бірнеше кезеңде күн тәртібіне қойылды. Жекешелендірудің басты мақсаты – жеке сектордың рөлін күшейту, мемлекеттік шығындарды азайту және экономикалық тиімділікті арттыру. Дегенмен, бұл үдеріс барысында бірқатар қайшылықтар туындады: стратегиялық нысандарды қорғау, әлеуметтік әділеттілікті сақтау, ашықтық пен есеп берушілікті қамтамасыз ету секілді мәселелер әлі де өзекті.

Зерттеудің мақсаты – Қазақстандағы мемлекеттік мүлікті тиімді басқару және жекешелендіру саясатының қазіргі жағдайын талдау, негізгі проблемаларды анықтау және оларды шешудің ықтимал жолдарын ұсыну.

Зерттеудің себептері – мемлекеттік активтердің ел экономикасындағы үлесінің жоғары болуы, олардың тиімді пайдаланылмау қаупі, сондай-ақ қоғам тарапынан жекешелендірудің әділдігіне қатысты сұрақтардың артуы.

Зерттеу әдістері – аналитикалық шолу, салыстырмалы талдау, халықаралық тәжірибені зерделеу, ресми статистикалық деректерді пайдалану

Негізгі бөлім

1. Мемлекеттік мүлікті басқарудың қазіргі жағдайы

Қазақстанда мемлекеттік мүлік көлемі айтарлықтай үлкен. Оған орталық және жергілікті атқарушы органдардың балансындағы ғимараттар, инфрақұрылым, кәсіпорындар және квазимемлекеттік

сектордағы активтер кіреді. 2024 жылғы деректер бойынша, Қазақстанда мемлекеттік меншіктің 20 мыңнан астам нысаны тіркелген.

Мемлекеттік мүлікті басқарудың негізгі бағыттары:

- пайдалану тиімділігін арттыру (артық нысандарды қысқарту, бос тұрған ғимараттарды іске қосу);
- жекешелендіру (жеке секторға беру арқылы жаңа инвестициялар тарту);
- мемлекеттік-жекеменшік әріптестік (МЖӘ) жобаларын дамыту.

2. Жекешелендірудің қазіргі үрдістері

Жекешелендіру Қазақстанда бірнеше кезеңнен өтті:

- 1991–1995 жж. – шағын жекешелендіру (дүкендер, қонақ үйлер, қоғамдық тамақтану орындары).
- 1996–1998 жж. – орта және ірі кәсіпорындарды сату.
- 2000 жылдардан бері – стратегиялық емес активтерді қысқарту, квазимемлекеттік секторды оңтайландыру.

2021–2025 жылдарға арналған Жекешелендіру жоспарына сәйкес, 700-ге жуық нысанды жеке меншікке беру көзделген.

3. Негізгі проблемалар

1. Тиімсіз пайдалану – көптеген нысандар бос тұр немесе мақсатсыз қолданылады.

2. Ашықтықтың жеткіліксіздігі – жекешелендіру нәтижелері туралы толық ақпарат халыққа әрқашан қолжетімді емес.

3. Стратегиялық активтерді қорғау мәселесі – энергетика, көлік, байланыс сияқты маңызды салаларда жеке меншік иелерінің монополиясы қалыптасу қаупі бар.

4. Әлеуметтік салдарлар – кейбір жекешелендірілген кәсіпорындарда жұмыс орындарының қысқаруы байқалды.

5. Бәсекелестіктің әлсіздігі – кейбір нысандарды бір топ инвесторлар ғана иемденіп, нарық монополизацияланды.

4. Даму сценарийлері

- Пессимистік сценарий – ашықтық сақталмаса, стратегиялық нысандардың тиімсіз басқарылуы ел экономикасына теріс әсер етеді.

- Оптимистік сценарий – жекешелендіру ашық жүргізіліп, әлеуметтік жауапкершілік ескерілсе, жаңа инвестициялар тартылып, халықтың сенімі артады.

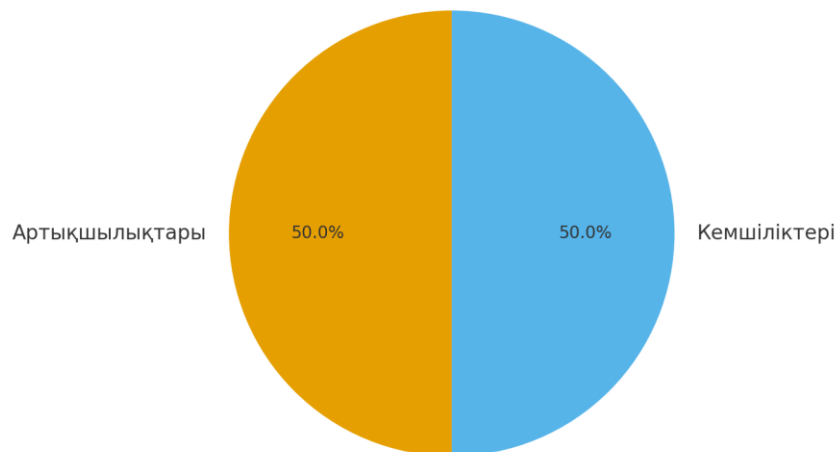
- Базалық сценарий – қазіргі үрдістер сақталады, бірақ тиімді басқару құралдары біртіндеп жетілдіріледі.

1-кесте – Мемлекеттік мүлікті басқару мен жекешелендірудің артықшылықтары мен кемшіліктері

Артықшылықтары	Кемшіліктері
Жеке инвестициялар тарту	Стратегиялық активтердің жоғалуы мүмкін
Мемлекеттік бюджет шығындарын азайту	Жұмыссыздық қаупі

Бәсекелестікті арттыру	Нарық қалыптасуы	монополиясының
Қызмет сапасын жақсарту	Жекешелендіруден түскен қаржының тиімсіз жұмсалуды	

Мемлекеттік мүлікті басқару мен жекешелендірудің артықшылықтары мен кемшіліктері



Халықаралық тәжірибе

1. Ұлыбритания (1980–1990 жж.)

- Жекешелендіру саясаты ауқымды болды (British Telecom, British Gas).
- Нәтижесінде мемлекеттік бюджетке үлкен қаржы түсті, бірақ әлеуметтік теңсіздік артты.

2. Германия

- Мемлекеттік кәсіпорындарды сатумен қатар, корпоративтік басқаруды күшейтті.
- Жекешелендіру барысында жұмысшылардың құқықтары қорғалды.

3. Сингапур

- Мемлекеттік компаниялар Temasek Holdings холдингі арқылы тиімді басқарылды.
- Ашықтық пен халықаралық стандарттарға сай есептілік енгізілді.

4. Польша және Шығыс Еуропа елдері

- 1990 жылдардағы жаппай жекешелендіру нәтижесінде шетелдік инвестициялар тартылды.
- Дегенмен, әлеуметтік теңсіздік пен жұмыссыздық мәселелері күрделенді.

Негізгі проблемалары

1. Мемлекеттік мүлік көлемінің артық болуы

- Кейбір елдерде мемлекеттік сектордың үлесі тым жоғары болып, жеке кәсіпкерліктің дамуын тежейді.
- Тиімсіз активтер бюджетке қосымша ауыртпалық түсіреді.

2. Тиімсіз басқару және ашықтықтың жеткіліксіздігі

- Мемлекеттік кәсіпорындарда корпоративтік басқару стандарттарының әлсіздігі.

- Қаржылық есептіліктің айқын болмауы, сыбайлас жемқорлық тәуекелдері.

3. Жекешелендірудің баяу немесе теңгерімсіз жүруі

- Кейде стратегиялық маңызды объектілерді сату әлеуметтік-экономикалық тұрақсыздыққа әкеледі.

- Инвесторларға қолайлы жағдай жасалмаса, активтердің құны төмен бағамен сатылып кетуі мүмкін.

3-кесте – Халықаралық тәжірибе

Ел/Аймақ	Шетелдік тәжірибе (жекешелендіру, басқару тәсілі)	Нәтижелері / Сабақтар
Ұлыбритания (1980–1990 жж.)	British Telecom, British Gas сияқты ірі кәсіпорындарды жекешелендіру; нарыққа негізделген саясат	Мемлекеттік бюджетке үлкен кіріс түсті; әлеуметтік теңсіздік артты
Германия	Мемлекеттік кәсіпорындарды сатумен қатар корпоративтік басқаруды күшейту; жұмысшылардың құқықтарын қорғау	Жұмысшылардың құқықтары сақталды; әлеуметтік теңгерім қамтамасыз етілді
Сингапур	Temasek Holdings арқылы мемлекеттік компанияларды тиімді басқару; ашық есептілік пен халықаралық стандарттарға сәйкес есеп беру	Корпоративтік басқару тиімділігі артты; инвесторлардың сенімі жоғарылады
Польша және Шығыс Еуропа елдері	1990 жылдары жаппай жекешелендіру; шетелдік инвестициялар тарту	Экономикалық инвестициялар кірді, бірақ әлеуметтік теңсіздік пен жұмыссыздық мәселелері күшейді

Қорытынды

Жүргізілген талдау нәтижесінде мемлекеттік мүлікті басқару және жекешелендіру үдерісінің қазіргі кезеңде бірқатар өзекті мәселелері бар екендігі анықталды. Олардың ішінде басқарудың жеткіліксіз тиімділігі, ашықтықтың төмендігі, кейбір жекешелендірілген нысандардың мақсатсыз пайдаланылуы және экономикалық тиімділіктің күткен нәтижеге сәйкес келмеуі айқын байқалады. Сонымен қатар халықаралық тәжірибе көрсеткендей, мемлекеттік мүлікті басқарудың ашық әрі жауапты механизмдері енгізілген мемлекеттерде бұл сала айтарлықтай оң нәтижелерге қол жеткізген. Сондықтан Қазақстан үшін де тиімді басқару тетіктерін жетілдіру, цифрландыруды күшейту және қоғамдық бақылауды арттыру негізгі бағыт болуы тиіс.

Қорыта айтқанда, мемлекеттік мүлікті тиімді басқару мен жекешелендіру

– ұлттық экономиканың тұрақты дамуы мен қоғам игілігі үшін маңызды фактор болып табылады.

Ұсынымдар

1. Барлық мәмілелерді цифрлық платформалар арқылы ашық жүргізу.
2. Жекешелендірілген нысандардың пайдалануын тұрақты мониторинг жасау.
3. Бірыңғай электрондық реестрді қоғамға қолжетімді ету.
4. Әлеуметтік маңызы бар нысандарды мемлекет иелігінде сақтау.
5. Мемлекеттік-жекешелік әріптестікті кеңейту.
6. Қызметкерлердің біліктілігін арттыру үшін оқыту бағдарламаларын енгізу.
7. Тәуелсіз аудит пен қоғамдық бақылауды күшейту.
8. Жасыл экономика қағидаттарын енгізу.

Пайдаланған дереккөздер тізімі

1. «Қазақстан Республикасының мемлекеттік мүлік туралы» Заңы. – Астана, 2011 ж.
2. ҚР Қаржы министрлігінің Мемлекеттік мүлік және жекешелендіру комитеті – www.gosreestr.kz
3. ҚР Ұлттық экономика министрлігі. «Жекешелендіру бағдарламасының нәтижелері» есебі. – Астана, 2023 ж.
4. OECD. State-Owned Enterprises in the Development Process. – Paris: OECD Publishing, 2015.
5. Досаев Е.А. «Қазақстандағы мемлекеттік мүлікті басқару тәжірибесі және даму бағыттары» // Экономика және құқық журналы. – 2022. – №4.
6. World Bank. Privatization and State-Owned Enterprises Reform: Global Experiences. – Washington D.C., 2021.